

В.І. Попович, д.м.н., професор, завідувач кафедри оториноларингології з курсом хірургії голови та шиї Івано-Франківського національного медичного університету,
О.М. Заставна, М.Г. Аравіцька, кафедра фізичної реабілітації Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, м. Івано-Франківськ

Формування усного мовлення у дітей, що мають вади слуху

В основу сучасної вітчизняної сурдопедагогіки покладено необхідність диференційованого навчання дітей із вадами слуху. Педагогічна класифікація таких дітей ґрунтується на положеннях щодо своєрідності їхнього розвитку. Дефект того чи іншого аналізатора у дитини має розглядатися з урахуванням його принципової відмінності від аналогічної ослабленої функції у дорослого. Втрата нормальної функції аналізатора в дитячому віці порушує нормальний хід психічного розвитку дитини та призводить до виникнення відхилень у мовленнєвій і пізнавальній сферах. За наявності дефекта аналізатора розрізняють первинний недолік, який виник внаслідок якогось захворювання, і вторинні порушення, що з'являються в ході розвитку дитини під впливом первинного дефекту.

Показники порушень розвитку дитини у разі часткового та тотального (повного) порушення слухового аналізатора різні. Вторинні відхилення виникають лише при певній мірі первинної недостатності; їх ступінь і характер залежать від низки причин (ступеня порушення аналізатора; віку дитини під час виникнення первинного дефекта; педагогічних умов, у яких перебувала дитина з моменту порушення аналізатора; її індивідуальних особливостей).

Згідно з педагогічною класифікацією, яка була розроблена у вітчизняній дефектології в 1950-х роках (Р.М. Боскіс) з урахуванням оцінки ролі слухового аналізатора у розвитку дитини, діти з вадами слуху поділяються на 4 групи:

- глухі без мови (долінгвальні);
- глухі зі сформованою вимовою (постлінгвальні);
- слабочуючі з розвиненим мовленням;
- слабочуючі з глибоким мовним недорозвиненням.

Відповідно до такої класифікації навчання долінгвальних дітей ведеться в школах для глухих, слабчочуючих з розвиненим мовленням — у 1-му відділенні школи для слабчочуючих; слабчочуючих з глибоким мовним недорозвиненням — у 2-му відділенні школи для слабчочуючих (постлінгвальні діти навчаються в 1-му або у 2-му відділенні школи для слабчочуючих, залежно від ступеня збереження мови).

Педагогічний процес у школі для глухих (перш за все стосується дітей із глибоким мовним недорозвиненням) відрізняється від педагогічного процесу в звичайній школі за змістом і специфічним завданням (орієнтованим на заповнення прогалів розвитку, що ускладнює засвоєння основ навчальних предметів) як за засобами, так і за методами, які спрямовані на використання наявних у дитини компенсаторних можливостей.

Важливе значення в сурдопедагогії мають раннє виховання та підготовка до навчання таких дошкільнят; це дозволяє ефективно організувати навчання в початкових класах школи для глухих, де подолання відхилень у розвитку забезпечується організацією спеціального педагогічного процесу, який передбачає використання спеціальних методів навчання, широке застосування звукопідсилюючої апаратури, навчання за спеціальними підручниками та посібниками.

Починаючи з XVI ст. традиційно розрізняли два методи навчання глухих: жестомімічний та власне усний (словесне мовлення).

Жестомімічний метод передбачає навчання глухих на основі жестової (певний жест є еквівалентом слова) і дактильної мови (пальцева абетка, кожна буква алфавіту якої позначається певним пальцевим знаком). Метод словесного мовлення

глухих полягає в навчанні говорити без допомоги жестів, використовуючи тільки усне та писемне мовлення. На сьогоднішній день змінилися методики, технології, технічна оснащеність процесу виховання й навчання дітей із вадами слуху, але суть методів багато в чому залишилася.

Виховання і навчання глухих (слабчочуючих) дітей дошкільного віку здійснюється в державних дитячих закладах компенсуючого типу для глухих або слабчочуючих дітей. У групи (не більше 6 дітей), які комплектуються за рішенням психолого-медико-педагогічних комісій у сурдоцентрах (міських, обласних, районних), приймають глухих і слабчочуючих дітей у віці 1,5–2 років, термін навчання становить 4–5 років. Дитячі заклади компенсуючого типу — це, як правило, установи інтернатного типу. Діти перебувають у садочку протягом тижня, батьки спілкуються з ними у вихідні дні. Позитивним є те, що дитина з вадами слуху знаходиться в системі спеціального виховно-освітнього процесу. Фахівці створюють умови для компенсації розвитку глухих і слабчочуючих дітей. Під час навчання мови сурдопедагогі використовують такі допоміжні форми мови, як письмова, дактильна (пальцева абетка). На жаль, певна замкнутість установи, вузьке коло спілкування, збіднення емоційними враженнями, брак спілкування з батьками не завжди дають змогу отримати високі результати з реабілітації дошкільнят із порушенням слуху.

Окрім того, існує методика сімейного виховання дітей із вадами слуху за Е.І. Леонгардом, яку було розроблено в кінці 1960-х років. Початок загальнорозвиваючої та корекційної роботи у ранньому віці здійснюється за найактивнішої участі батьків (згідно з методичними рекомендаціями — «завдання для батьків»).

Створення мовного середовища в сім'ї, використання правильно підібраних слухових апаратів для розвитку мовного слуху, який лежить в основі розвитку мовлення (навичок слухо-зорового сприймання мови, формування словникового запасу, навичок комунікації, формування вимови), дозволяють створити умови для можливо більш раннього включення глухих дітей у середовище дітей зі збереженим слухом.

Необхідно ще раз підкреслити, що головну роль у навчанні та вихованні слабчочуючих дітей відіграють батьки. Сурдопедагог лише направляє дитину та допомагає родині. Безумовно, це велика відповідальність і значна витрата часу й сил батьків. Не кожна сім'я приймає рішення взяти на себе таку відповідальність за майбутнє дитини.

Білінгвістичний метод навчання дітей з вадами слуху полягає у визнанні права глухої людини на вибір свого стилю життя, способу спілкування, на реалізацію себе як самоцінної особистості. У зв'язку з цим національна жестомімічна мова і національна словесна мови мають однакові статуси як засоби педагогічного процесу та предмети навчання. В експериментальних групах спеціального дитячого садка для глухих дітей навчають усній і жестомімічній мові. Перші результати показують ефективність білінгвістичного навчання багатьох глухих дітей. Основним недоліком є те, що у спілкуванні між собою у глухих не виникає потреби користуватися усним мовленням.

За багато років вивчення адаптаційних можливостей дітей, особливо дітей із вадами слуху, науковці намагалися створити ефективні методи навчання словесного мовлення. Усі ці методи розрізняють за кількома ознаками:

- формою мовлення (усна, письмова, дактильна, змішана);

- сприймання словесного мовлення (зорове, слухо-зорове, слухове);

- основна мовна одиниця (звук, склад, слово, речення);

- вид мовленнєвого матеріалу (семантичний, фонетичний, діяльнісний);
- ступінь наближення до природного опанування мовленням.

В Україні у спеціалізованих навчальних закладах використовуються традиційні підходи до навчання та виховання слабчочуючих та глухих дітей. Фундаментальним методом навчання глухих усному мовленню є система Ф.Ф. Рау, яка ґрунтується на глобальному підході — формуванні усного мовлення методом цілих слів із широким використанням письма, карток із надрукованими словами і реченнями, буквами або дактильними знаками.

Навчання вимови здійснюється за аналітико-синтетичним концентричним полісенсорним методом. Концентричність методу полягає в опануванні на початковому етапі 17 фонем першого концентру, що дає можливість промовляти різні слова незалежно від їх звукового складу.

Програма навчання вимови складається з таких розділів:

- робота над диханням під час мови;
- правильна постановка тембру голосу;
- адекватне відтворення звуків;
- робота над правильною вимовою слова;
- вміння відтворювати фрази у правильному темпі, з логічним наголосом.

Методики формування мовленнєвого спілкування у центрах реабілітації

Серед методик, які використовуються у спеціалізованих школах, центрах реабілітації, існують науково обґрунтовані методики, які полягають у відмові від жестомімічної та дактильної форм мови.

Методика формування та розвитку мовленнєвого слуху і мовленнєвого спілкування за Е.І. Леонгардом виключає використання дактильної та жестомімічної мов.

Основні принципи методу за Е.І. Леонгардом:

- ранній початок занять;
- заняття повинні бути спрямовані на провідну діяльність дитини дошкільного віку — ігрову діяльність з використанням буденних ситуацій;
- постійне використання технічних засобів для підсилення слуху;
- спонукати до самостійності дитини;
- створення адекватного мовного середовища, що в подальшому знадобиться дитині для розвитку мови.

Навчання глухих та слабчочуючих дітей за методом Е.І. Леонгарда відбувається в декілька етапів.

I. Розвиток сенсорного сприймання, який включає в себе розвиток рухової активності, розвиток артикуляційного апарату.

II. Сприяння мовній активізації (повторення за дорослим, озвучення своїх дій).

III. Формування власної мовної активності (бути носієм мовної поведінки, намагатися спілкуватися за допомогою усного мовлення).

IV. Процес формування образу слова (усне мовлення як засіб спілкування).

V. Закріплення навичок усного мовлення.

Слухомовленнєва техніка (auditory verbal therapy), яка використовується у США для розвитку мовлення імплантованих у ранньому віці дітей, — це верботональна методика, розроблена спеціалістами центру «Сува» у м. Загребі (Хорватія). Основне положення — мовлення розвивається з усної мови, так як мова — це суспільне явище. Мовлення дитини з нормальним слухом від народження до початку повноцінного мовлення має пройти такі сходинки:

В.І. Попович

крик, агукання, гуління, белькотіння, лепет та відтворення певних звуків. Така звукова активність є відповіддю на пропріоцептивні відчуття. Цей метод застосовується для розвитку дитини з нормальним слухом. В його основі лежить використання ритму та інтонації, які сприймаються на низьких частотах. Це використовується для реабілітації глухих дітей, які мають залишки слуху. Діти сприймають мову через вібратор та навушники, завдяки чому стимулюються тактильні, пропріоцептивні та вестибулярні відчуття.

Принципи які покладені в верботональну методику:

- розвиток дрібної моторики є запорукою розвитку мозку та всього організму;
- вміння активно слухати є основою комунікації;
- основне призначення мовлення є обмін інформацією.

В основі корекційно-реабілітаційної роботи лежить розвиток слухового, тактильно-вібраційного сприймання мовленнєвих і немовленнєвих звуків, максимальне використання залишкового слуху і системи спеціальної апаратури фонетичної ритміки для формування вимови.

Для повноцінної роботи за цією методикою передбачається використання електроакустичного апарату, завдяки якому тіло сприймає звук на вібраційному рівні. Можна сказати, що верботональний метод акцентується на інтенсивній роботі з використанням звукопідсилюючої апаратури на основі вібрації із застосуванням навушників.

Акустико-лінгвістичний підхід (автор О. Савченко), розроблений і апробований у м. Києві, на відміну від методики, які використовують збережені аналізатори як шлях формування мовлення, цілі слова як одиниці мовлення, реалізує мовленнєвослухові та мовленнєворухові системи, максимально наближені до природних. Метод базується на послідовності слухового сприйняття від одиниць нижчого рівня до одиниць вищого; диференційованому сприйнятті акустичних подразників, тобто береться за основу не слово або фраза, а звук: від звука до складу, від складу до слова, від слова до фрази. Акустико-лінгвістичний підхід здійснюється за послідовністю «слухання, говоріння, розуміння». Акустико-лінгвістичний підхід сприяє розвитку слухового сприймання та формування вимови, збагачує словниковий запас і забезпечує швидке оволодіння словесним мовленням та розумінням як засобом спілкування.

Отже, результати аналізу літератури щодо проблеми розвитку усного мовлення дітей зі знизеним слухом показали, що на сьогоднішній день існують різні методики корекції дітей із вадами слуху для навчання їх усного мовлення, в основу яких покладено слухомовленнєву технологію. Вони передбачають створення для таких дітей природних умов для розвитку слухового сприйняття формування мовлення.

Список літератури знаходиться в редакції.

